

Mirko Pak*

OSKRBA KOT DEJAVNIK TRANSFORMACIJE OBMEJNIH OBMOČIJ

V Sloveniji je izrazita koncentracija objektov oskrbe (trgovin) predvsem v centralnih naseljih ob slovenskem gospodarskem križu ter ponekod ob jugoslovansko-italijanski meji. Izstopajo središča različnih stopenj v obmejnih območjih občin Koper, Nova Gorica in Sežana, dokaj gosta pa je tudi mreža naselij z vsaj osnovno trgovino. Severno od Nove Gorice, predvsem pa v občini Tolmin, je trgovina osredotočena v dolini Soče, predvsem v Tolminu, Kobariidu in Bovcu. Mreža trgovin je tukaj mnogo redkejša kot v obmejnih predelih občin Sežana, Koper in Nova Gorica. Eno in drugo je tesno povezano s prometno dostopnostjo proti središču Slovenije, proti sosednjim predelom Italije in v širši evropski prostor. Med obmejna središča z nadpovprečno razvito trgovino sodi še Gornja Radgona ob jugoslovansko-avstrijski meji.

Hiter gospodarski razvoj prinaša v obmejna območja ob odprtih mejah nove kvalitete. Obmejna območja so hkrati periferna in zato so bila ter so deloma še slabše razvita. Stopnja razvitosti pa je običajno na obeh straneh meja različna. Ta neenakomerna razvitost in ponoven interes za gospodarsko aktivizacijo obmejnih območij v vsem evropskem prostoru pospešuje preko-mejne komunikacije v gospodarskem in širšem družbenem pogledu, ki se konkretno manifestirajo v pretakanju delovne sile, kupcev, tehnologije, turistov, denarja itd. Čim večje so razlike v razvitosti ali v naravnem potencialu med dvema mejnima območjema, tem močnejše je to pretakanje.

Posledica tega je tudi nadpovprečen razvoj objektov oskrbe v obmejnih območjih in njihova specifična struktura, ki je usmerjena na zadovoljevanje potreb domačega in prekomejnega prebivalstva, ter mestoma tudi prebivalstva v tranzitu. Za nekatera nizozemska centralna naselja ob nizozemsko-nemški meji je ugotovljeno, da se od vseh funkcij najmočnejše razvijajo oskrba in usluge ter da imajo nekatera od njih že danes trgovino in usluge enako razvito kot najbolj razviti deli države.¹

V celotnem obmejnem območju SR Slovenije ob italijanski meji je mreža trgovin v republiškem merilu nadpovprečno razvita. To pomeni, da je gosta mreža naselij z vsaj eno trgovino. V občinah Nova Gorica, Tolmin in Jesenice ima kar 35—40 % naselij vsaj eno trgovino, v občinah Sežana in Koper pa 25—30 %, medtem ko je slovenski povpreček 20,3 %. Osnovna mreža oskrbe je torej dokaj razvita in omogoča prebivalstvu celotnega obmejnega območja osnovno oskrbo z majhno porabo časa. Takšna gostota objektov osnovne

* Dr. Izredni univ. prof., PZE geografija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zbornika.

¹ Gemeinsane Arbeit an der Entwicklung bant die Grenzen ab. Handelsblad, Euroregio.

(kratkoročne) oskrbe zmanjšuje oskrbo prebivalstva v lokalnih središčih in se usmerja močneje v bolj oddaljena občinska središča, kjer lahko občasno bolje zadovolji svoje potrebe po oskrbi s predmeti srednjeročne in dolgoročne oskrbe ter z drugimi uslugami. Takšna disperzna razporeditev trgovin za vsakodnevno oskrbo, kar je sicer pozitivno, seveda ne vodi h krepitvi lokalnih centralnih naselij.

Kljub temu pa se ob občinskih središčih krepijo tudi manjša centralna naselja, predvsem s svojo trgovsko funkcijo. Tako je ob gosti mreži naselij s trgovinami in ob velikem številu trgovin v večjih centralnih naseljih, tudi skupno število trgovin v vseh teh občinah močno nad slovenskim povprečkom. Število prebivalcev na eno trgovino znaša v SR Sloveniji 459, v občini Koper le 200, Jesenice 198, Nova Gorica 214, Sežana 170 in Tolmin 170. Glede na SR Slovenijo pa znašajo indeksi števila prebivalcev na trgovino v občinah Sežana 0,59, Nova Gorica 0,75, Koper 0,70 in Tolmin 0,59, kar je zelo ugodno ob indeksu 1 za Slovenijo. Indeks prometa v trgovinah glede na Slovenijo pa znaša v občinah Sežana 1,12, Nova Gorica 1,25, Koper 1,21, v občini Tolmin pa je z 0,44 močno pod republiškim povprečkom. Nadpovprečen promet v trgovini treh obmejnih območij potrди tudi kvantitativna primerjava prometa v trgovini glede

na prebivalstvo občin po sledeči formuli $(\frac{T_i - P_i}{T - P}) \times 100$, kjer P pomeni prebivalstvo v SR Sloveniji, P_i prebivalstvo občine, T promet v trgovinah Slovenije in T_i promet v trgovinah v občini. Čim višji je indeks, tem večja je vrednost prometa v trgovini.² Za občino Nova Gorica je indeks 37,7, Sežano 49,7, Koper 44,4, za občino Tolmin pa je indeks pod 10.

Gre torej za razkorak med potrebami prebivalstva in razvitostjo osnovne trgovske mreže, ali točneje števila trgovin, predvsem števila trgovin v centralnih naseljih. Nadpovprečno število trgovin ne odgovarja strukturi, ki ne presega republiškega povprečja. Torej tudi v centralnih naseljih ni nadpovprečno razvita trgovina za srednje in dolgoročno zadovoljevanje potreb, čeprav ustvarja nadpovprečen dohodek. Daleč nad republiškim povprečjem je trgovina za kratkoročno oskrbo, kamor sodijo predvsem živila. Število prebivalcev na eno takšno trgovino znaša v SR Sloveniji 459, v občini Nova Gorica pa 310, v naselju Nova Gorica celo le 262 v Šempetru 225, Mirnu 260, Kanalu 140 in v Renčah 61. V občini Sežana pride na eno trgovino za kratkoročno oskrbo 229 prebivalcev, v sami Sežani le 131, v Komnu 108, v Kozini 69, v Dutovljah 193, v Divači 242 in v Lokvah 139. V občini Koper 331, v samem Kopru 267, v Škofijah 229 in v Dekanijah 277. V občini Tolmin 221, v Tolminu samem 120, v Bovcu 156, v Kobaridu 86 in v Mostu na Soči 48. To pomeni močno koncentracijo trgovine za vsakodnevno oskrbo v vseh centralnih naseljih občin Sežana, Nova Gorica, Koper in Tolmin. Vsa ta naselja ležijo ob glavnih prometnicah in najbližje mejnim prehodom.

Število prebivalcev na eno trgovino za skupine trgovin v okviru srednjeročne in dolgoročne oskrbe, ki je skoraj vsa v nekaj centralnih naseljih, pa je v vseh obmejnih občinah podobno slovenskemu povprečju, ki znaša za trgovine s tekstilom 3738, za trgovine s predmeti za gospodinjstvo in gospodarstvo 4192.

Iz navedenega je očitno, da je v trgovini v obmejnih središčih močno soudeležena obmejna oskrba, ki močno vzpodbuja nadaljnjo rast števila trgo-

² Očovsky Stefan: Vybrate problemi studia nakupnyh miest. Geograficky časopis, ročník 28, 1976-1, s. 23-36.

vin za kratkoročno in v zadnjih letih tudi za srednjeročno oskrbo, rast števila trgovin in števila zaposlenih v trgovini v tistih centralnih naseljih obmejnih območij, ki so najbližja mejnim prehodom in ležijo ob glavnih prometnicah.

Podrobnejša analiza funkcije oskrbe v formiranju in v razvoju obmejnih nakupovalnih središč je bila opravljena za Sežano, Novo Gorico in deloma za Gornjo Radgono na jugoslovanski, ter za Opčine, Trbiž in trgovsko središče Gorice na italijanski strani.

Ugotovljen je bil odločilen vpliv obmejnega položaja posameznih centrov na gostoto prekomejnih kupcev in nakupov in na strukturo nakupov glede na značaj razlik v ugodnosti nakupov preko meje. Izstopa odvisnost od bližine večjih središč, katerih prebivalstvo predstavlja glavno kupno moč v centrih preko meje.

Koncentracija prebivalstva v neposredni bližini meje v občinah Sežana in Nova Gorica povzroča večjo gravitacijo v prekomejne centre Opčine in Gorico. Izmed kupcev je največji odstotek iz sosednjih občin na jugoslovanski strani, iz občine Sežana 32,7 %, občine Nova Gorica 54,4 %, medtem kot je v Trbižu kupcev iz občine Jesenice le 6 %. Zaradi intenzivnega prekomejnega prometa je v Opčinah celo več kupcev iz drugih občin SR Slovenije, kot iz sosednje občine Sežana. Vplivno območje teh treh italijanskih nakupovalnih središč v jugoslovanskem prostoru je obsežno. Posebnost pa je pestrost kupcev v Trbižu, kjer je ob večini iz Slovenije kar 30,2 % kupcev iz Avstrije in 21,5 % še iz drugih držav. Sicer pa izkazuje v Trbižu nad 50 % kupcev iz Italije 36 % trgovin, iz Jugoslavije 27 % trgovin in iz Avstrije 21 % trgovin.

V teh treh središčih pa so razlike v kratkoročni, srednjeročni in dolgoročni oskrbi. Dolgoročne oskrbe je izredno malo. V Trbižu je v ospredju kratkoročna oskrba prebivalcev občine Jesenice, iz sosednje Avstrije in iz drugih držav. Izven občine Jesenice prevladuje pri kupcih iz Slovenije kar z 67,8 % srednjeročna oskrba, medtem ko je te med kupci iz drugih treh območij komaj po 30 %. V Gorici je iz občine Nova Gorica in iz drugih slovenskih občin nakupov srednjeročne oskrbe preko 70 %, medtem ko je delež kratkoročne oskrbe le okoli 20 %. Tudi Opčine kažejo okrog 77 % srednjeročne oskrbe kupcev iz občine Sežana in iz drugih slovenskih občin medtem, ko je udeležba obeh v kratkoročni oskrbi pod 15 %. Takšna struktura nakupov glede na regionalno strukturo kupcev iz zlasti v Trbižu posledica razlik v cenah, kar se še potencira pri kupcih iz Avstrije, čeprav je to tudi prvi dejavnik za nakupe slovenskega prebivalstva. Nasprotno pa je za nakupe v Gorici in Opčinah glavni razlog mnogo večja možnost izbire kot tostran meje. Za polovico manj je nakupov zaradi nižje cene, kamor so vključeni predvsem specialni predmeti.

Obratna je struktura nakupov v Sežani in v Novi Gorici, kjer kupci iz Italije močno participirajo na kratkoročni oskrbi, v Sežani celo z 80,4 %, v Novi Gorici pa s 66,6 %. Dokajšnja je razlika med Sežano, kjer kupci iz Slovenije opravijo le polovico nakupov srednjeročne in dolgoročne oskrbe in Novo Gorico, kjer je ob boljše razvitih višjih oblikah trgovine te že 58 %. Osnovni razlog za prekomejni nakup v Sežani in v Novi Gorici je nižja cena, nakup pa je usmerjen skoraj v celoti v kratkoročno oskrbo. Domače prebivalstvo je na ta dva centra močnejše navezano zato, ker v obeh občinah ob dokaj gosto razviti mreži osnovne oskrbe ni večjih oskrbovalnih središč za srednjeročno in dolgoročno oskrbo, večja središča izven občine pa so sploh preveč oddaljena. Vse to kaže na regionalne razlike v razvitosti in opremljenosti trgovine na obeh straneh meje. Poleg razlik v ceni je ob večanju kupne moči prebivalstva vedno bolj v ospredju kvaliteta ponudbe. Glede na odgovore v anketi je

ta na italijanski strani nedvomno mnogo boljša. Vsekakor bi bilo potrebno v Novi Gorici in še zlasti v Sežani objekte kratkoročne oskrbe mnogo bolje dopolniti z objekti srednjeročne in morda tudi dolgoročne oskrbe.

Tudi analiza ankete prebivalcev Sežane in Nove Gorice o regionalni strukturi njihove oskrbe in o splošni gravitaciji k posameznim večjim središčem je potrdila močno navezanost na prekomejno oskrbo. Okrog 85 % nakupov opravijo prebivalci Sežane in Nove Gorice v obeh naseljih samih. Prebivalci Sežane se oskrbujejo v Sežani (tudi v kombinaciji z drugimi središči) kar s 87 % nakupov, v Trstu v 28 % primerih (tudi v kombinaciji z drugimi središči). Slednje se do 60 % stopnjuje v oskrbi s čevlji, okrog 40 % pa doseže tudi oskrbovanje s tekstilom, s predmeti osebne potrošnje in s predmeti za gospodarstvo. Na takšno strukturo vpliva možnost dobre izbire in neposredna bližina prekomejnih oskrbnih središč samih. Večje oskrbno središče Nova Gorica pa nudi boljšo izbiro in sta zato motiv in atraktivnost prekomejne oskrbe močno zmanjšana. Brez kombinacije z drugimi središči se anketiranci oskrbujejo v Novi Gorici kar z 86 % nakupov in z 10 % v Gorici, kjer izstopa s 43 % le nakup čevljev. Usmeritev oskrbe je torej močno odvisna od velikosti in opremljenosti oskrbnega središča. Kot tretje oskrbno središče pa se javlja Ljubljana, ki vedno bolj priteguje tudi prebivalce najbolj perifernih območij Slovenije.

Sicer je anketa pokazala, da prebivalci Sežane najbolj pogosto obiskujejo Trst, takoj za njim sta Nova Gorica in Koper. Prebivalci Nove Gorice pa od večjih centralnih naselij obiskujejo skoraj 90 % Gorico.

Takšna usmeritev oskrbovanja prebivalstva z obeh strani meje ter iz širšega jugoslovanskega in evropskega prostora ima neposredni učinek v nakupovalnih središčih, ki se med drugim kaže predvsem v številu in strukturi trgovine, v pospešeni rasti objektov oskrbe v zadnjih letih in v spreminjanju namembnosti obstoječe zazidave.

V vseh treh jugoslovanskih obmejnih središčih v Sežani, Novi Gorici in Gornji Radgoni so med objekti oskrbe, kamor smo uvrstili tudi gostinske obrate in obrtne delavnice, z nad 27 % na prvem mestu trgovine z živili, kar je direktna posledica prekomejne trgovine. V Trbižu, Opčinah in Gorici je ta odstotek mnogo nižji. V Trbižu sicer še 21,6 % toda v Gorici le 12,3 % in Opčinah 14,5 %. Skoraj v vseh ostalih skupinah objektov oskrbe, razen pri gostinskih objektih, je razmerje obratno. Ekstrem kažejo trgovine s tekstilom in usnjenimi predmeti, katerih je v Novi Gorici 11,5 %, v Sežani 5,4 % in v Gornji Radgoni 9,4 %, medtem ko jih je v Trbižu 35,1 % vseh objektov oskrbe, v Gorici 38,8 % in v Opčinah 12,9 %. Podobno, toda z manjšimi razlikami, je razmerje v prid italijanskim središčem za ostale skupine objektov oskrbe: za osebne predmete, gospodinjske predmete, gospodarske predmete, goriva in podobno. Večji kot v italijanskih središčih je v naših treh središčih odstotek obrtniških objektov in zlasti v Novi Gorici ter Sežani odstotek gostinskih obratov. Takšna struktura objektov oskrbe v posameznih središčih jasno kaže tudi odvisnost od velikih posameznih središč in njihove funkcije v odnosu do sosednjega središča na isti strani meje, kot je to primer Opčine-Trst.

Tri slovenska središča kažejo močnejši razvoj objektov oskrbe po letu 1960, ko se je prekomejna trgovina najbolj razmahnila in so se ta središča začela krepiti tudi kot regionalna središča razvijajočih se območij. V Novi Gorici je po letu 1960 nastalo 74,8 % sedanjih objektov oskrbe, od tega kar 27 % po letu 1970. V Sežani je iz petnajstletnega obdobja 70,1 % objektov oskrbe in iz zadnjih šestih let 12,7 %, v Gornji Radgoni pa 67,9 %. Podobno ekspanzijo objektov oskrbe kažejo tudi podatki za prekomejna središča s to razliko,

da je bila zlasti v Gorici in Opčinah trgovina vendarle že tudi poprej bolje razvita. Po letu 1960 je v Trbižu 47,5 %, v Gorici 33,5 % in v Opčinah 46,9 % objektov oskrbe začelo svojo dejavnost.

Neposredni učinek tega v prostoru je bila zazidava mestnega prostora z objekti oskrbe in njihova nadaljnja koncentracija. V novi Gorici je 74 % današnjih objektov oskrbe v novih stavbah, v Sežani 24 %, v Gornji Radgoni 49 %, v Trbižu celo 72 %, v Opčinah 33,9 % in v Gorici 7,7 %, kjer pa je kar 60 % sedanjih objektov oskrbe bilo tudi pred tem namenjenih tej funkciji.

Odgovor na zastavljeno vprašanje, ali prekomejna oskrba vpliva na pospešen nadpoprečen razvoj funkcije oskrbe in v to usmerjeno transformacijo prostora, je vsekakor pozitiven. Ta vpliv je celo zelo velik, vendar je v preteklosti močno nihal. Obe obmejni območji vsekakor nista dovolj ekonomsko močni, da bi sami vodili k tako hitremu in kvalitetnemu razvoju nakupovalnih središč, da bi ta v celoti, zlasti velja to za jugoslovansko stran, lahko zadovoljila vedno večje potrebe prebivalstva. Vendar to vlogo vrši v tem primeru celoten jugoslovanski prostor, zraven pa za središča na obeh straneh meje vedno bolj naraščajoč tranzitni promet. V relativnem pomenu je skorajda več inovacij kot direktna posledica prekomejnega oskrbovanja v lokalnih oskrbnih središčih v neposredni bližini mejnih prehodov, kjer je vsa terciarizacija usmerjena v krepitev objektov za kratkoročno oskrbo, to je živila. Takšni primeri so Lokev, Kozina, Šempeter, Miren, Kobarid in še nekatera druga središča.

Mirko Pak

MARKET SUPPLY AS A FACTOR OF THE TRANSFORMATION OF BORDER AREAS

A marked concentration of enterprises responsible for supply (shops) is in Slovenia — in addition to enterprises in central places — to be found also in some places along the Yugoslav-Italian border. The concentration of shops is here greater in centres of various degrees in the border regions of the communes of Koper, Nova Gorica and Sežana, whereas the network of places with at least one shop is also dense. To the north of Nova Gorica, the network of shops becomes thinner; it is denser only in the Soča Valley and in the three local centres — Tolmin, Kobarid, and Bovec. Such a distribution and concentration of shops is closely related to the access to the centre of Slovenia, to the neighbouring regions in Italy, as well as to the wider European area.

The above-average density of the network of shops along the Yugoslav-Italian border is manifested also in the fact that the communes of Nova Gorica, Tolmin and Jesenice have 35 to 40 percent of settlements with at least one shop, the communes of Sežana and Koper 25 to 30 percent — whereas the Slovene average is 20.3 percent. The network of places with shops makes also for an above-average absolute number of shops. The average number of inhabitants per one shop in Slovenia is 459; the figures for the individual communes lying along the border are: Sežana — only 170, Koper — 200, Jesenice — 198, Nova Gorica — 214, and Tolmin — 170. The turnover index in the shops here — with regard to the Slovenia as a whole — is: Sežana — 1.12, Nova Gorica

— 1.25, Koper — 1.25, only in the peripheral and mountainous commune of Tolmin it is very much under the republican average — 0.44.

Accordingly, we are faced with a discrepancy between the needs of the population and the development of the basic network of shops, particularly the number of shops in central places. The above-average number of shops is certainly not equivalent to their structure, which in respect of the kind of shops does not reach beyond the republican average. Hence it is also in central places that it is mostly shops for immediate supply that are most developed. Most of these settlements are located by the main traffic routes, close to border crossings.

This is to say that in centres lying close to the border there is a strong participation of purchasers from across the border, which greatly stimulates the growth of the number of shops for immediate supply and recently also for medium-range supply, the growth of the number of shops and employees in those central places which are nearest to the border or lie along the main traffic routes.

A detailed analysis of the supply function in the forming and developing of the shopping centres close to the border in the communes of Sežana, Nova Gorica and Gornja Radgona on the Yugoslav side and of Opčine, Gorica, and Trbiž on the Italian side has revealed a decisive influence of the border location on the total of purchases made by purchasers from across the border. The proximity of bigger centres, whose population represents the main purchasing force in centres across the border, has turned out to be of major significance.

The cross-border retail trade has as a direct result in the centres on the Yugoslav side of the border (Sežana, Nova Gorica, Gornja Radgona) 27 percent of shops selling provisions, but in centres on the Italian side of the border the corresponding percentage is rather lower: Opčine — 14.5, Gorica — 38.8, and Trbiž — 21.6 percent. In almost all the other kinds of shops the proportion is reversed. An extreme case is represented by shops selling textile and leatherware; such shops occupy in Nova Gorica 11.5, at Sežana 5.5 and in Gornja Radgona 9.4 percent — whereas at Trbiž 35.1, in Gorica 38.8, and at Opčine 12.9 percent. This reflects, among other things, also the influence of the size of individual centres and their function in relation to the neighbouring centre on the same side of the border.

All three Slovene centres along the border show a stronger development of the sphere of supply services only from 1960 onwards, when the cross-border retail trade started to expand and when these centres began developing their own regional functions. Thus in Nova Gorica 74.8 percent of shops has been built since 1960, at Sežana 70.1 percent, and at Gornja Radgona 67.9 percent. In the Italian centres, on the other hand, retail trade was rather more developed already before the War and so the percentage of shops built since 1960 amounts to less than 50 percent. In view of all this there is understandably considerable difference in the location and concentration of shopping centres as well as in their quality. This is the second component of the cross-border supply services, which makes also for a functional-structural as well as a qualitative transformation of the urban area itself.